

تحلیل سیاست‌های کلی نظام اداری بر مبنای آموزه‌های نهج البلاغه

سمیه قجری^{۱*}، علیرضا حفیظی^۲

^۱ استادیار، گروه مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق، نراق، ایران

^۲ گروه مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

چکیده

سیاست‌های کلی نظام اداری از اصل ۱۱۰ قانون اساسی نشأت گرفته است که خط مشی‌های کلان نظام اداری را تعیین می‌کند. با توجه به نظام ارزشی حاکم بر جامعه و بر مبنای نظریه‌های نوین در مدیریت دولتی و بسط مفهوم اخلاق مداری و مسئولیت پذیری و شفافیت نظام اداری و... در حکمرانی شایسته، افزایش آگاهی از این ارزشها در سازمانها ضرورت دارد.

هدف / سؤال اصلی: هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی و تبیین ارتباط اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری با آموزه‌های مورد نظر از دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج البلاغه است.

روش پژوهش: روش پژوهش تحلیل محتوای توصیفی-تحلیلی و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای است.

یافته‌ها: اصولی مثل (مثل کرامت انسانی، عدالت محوری، شایسته سالاری، دانش گرایی، آموزش، شفافیت حقوق و تکالیف کارکنان، خدمت رسانی به مردم و امانتداری و ساده زیستی، وعزت بازنشستگان، استحکام نهاد خانواده، عدم تمرکز اداری، شفافیت نظام اداری، حمایت از نوآوری، امنیت روانی و اجتماعی؛ و اقتصادی، و ارتقاء سلامت اداری) در سیاست‌های کلی نظام اداری با آموزه‌های حضرت علی (ع) ارتباط دارد.

بحث و نتیجه‌گیری: با شناسایی ریشه‌های دینی و ارزشی سیاست‌های کلی نظام اداری می‌توان از آنها به عنوان اصول استراتژیکی که در آموزه‌های حضرت علی (ع) در نهج البلاغه مورد تأکید قرار گرفته است، به منظور افزایش تعهد مدیران به پیاده سازی برنامه‌های مرتبط با این سیاستها استفاده نمود.

واژه‌های کلیدی: سیاست‌های کلی نظام اداری، شفافیت نظام اداری، شایسته سالاری، مسئولیت پذیری، نهج البلاغه

مقدمه

سیاست‌های کلی نظام از برنامه‌های استراتژیک برای سازمان‌های دولتی محسوب می‌شود که توجه به آن مسیر فرایندهای کاری و اجتماعی این سازمان‌ها را مشخص می‌کند. برای اجرایی این سیاست‌ها آگاهی از مبانی ارزشی آن ارزشمند می‌باشد، زیرا با بررسی این مبانی از منظر آموزه‌های دینی می‌توان زمینه آگاهی و تعهد مسئولان دولتی را نسبت به اجرایی شدن اصول آن افزایش داد. در این مقاله یکی از این مبانی دینی که آموزه‌های امام علی (ع) در نهج‌البلاغه است مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت ارتباط بین اصول مندرج در سیاست‌ها و مضامین ارزشی آن در نهج‌البلاغه تبیین می‌گردد.

دیباچه موضوع

اصل ۱۱۰ قانون اساسی یکی از وظایف و اختیارات رهبر را تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران و نظارت بر حسن اجرای آن می‌داند. سیاست‌های کلی نظام اداری در سال ۱۳۸۹ از سوی مقام معظم رهبری به رؤسای قوای سه‌گانه، نیروهای مسلح، و مسئولان نهادهای غیردولتی ابلاغ گردید. مجموعه سیاست‌های کلی نظام اداری شامل ۲۶ فراز است که در ابعاد مختلف، جهت‌گیری‌های راهبردی مورد انتظار در برنامه‌ها و اقدامات نظام اداری را به صورت شفاف اعلام کرده است (کارگر شورکی و همکاران، ۱۴۰۰). زیرا این اسناد کلان به دلیل درون‌مایه برخاسته از آرمان‌ها و هنجارهای ملی و مذهبی و همچنین نگاه کلان حاکم بر ساز و کار طراحی آن‌ها، بهترین مرجع برای طراحی الگوهای بومی و درون‌زا در زمینه‌های مدیریتی محسوب می‌شوند (نعمتی، ۱۳۹۸). به عبارتی توجه به این فرازها زمینه‌های بهبود مدیریت در سازمان‌های دولتی و نظام اداری را از جنبه مدیریت دولتی و همچنین مدیریت منابع انسانی فراهم می‌کند.

ضرورت و اهمیت موضوع

در سیاست‌های کلی نظام اداری به موضوعاتی مانند؛ چابک‌سازی و متناسب‌سازی نظام اداری، کرامت انسانی، شایسته‌سالاری، شفافیت نظام اداری، مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی، عدالت محوری، دانش‌گرایی و مدیریت دانش، رشد معنوی و آموزش، خدمت‌رسانی به مردم، تحکیم نظام خانواده، انضباط اداری، خدمت به مردم و امانت‌داری، عدم تمرکز اداری، امنیت عمومی و روانی، سلامت اداری و نوآوری و خلاقیت و... توجه شده است (سیاست‌های کلی نظام اداری). با مطالعه و بررسی فرازهای سیاست‌های کلی نظام این‌گونه استنباط می‌شود که جنبه‌های مدیریتی این سیاست‌ها بیشتر ملاک عمل بهبود نظام اداری ایران می‌باشد. در پژوهش‌های قبلی برخی محققان در خصوص طراحی الگوهایی برای ارزیابی عملکرد مدیران (ترابنده و همکاران، ۱۳۹۹)، ارتقاء مدیران (دیراوی و همکاران، ۱۳۹۹)، چابکی سازمان (صفریان، و پورکیانی، ۱۳۹۶) و سلامت اداری (کارگر شورکی و همکاران، ۱۴۰۰)، توجه به نظام خانواده (داوری و تقی‌زاده، ۱۳۹۸) و موارد دیگر از سیاست‌های کلی نظام اداری برای پژوهش خود استفاده کرده‌اند؛ اما با مطالعه پیشینه‌های پژوهشی مشخص شد که پژوهشی با مضمون حاضر که به‌طور کلی ابعاد ساختاری و مدیریتی این سیاست‌ها را از دیدگاه نهج‌البلاغه مد نظر قرار دهد، صورت نگرفته است و این امر انجام این پژوهش برای پوشش خلأ علمی موجود در این زمینه را ضرورت می‌بخشد.

تفکر در نهج‌البلاغه مؤثرترین نوع آموزش می‌باشد که می‌تواند آموزنده را از حالت منفعل خارج کرده، زمینه‌های تفکر را در وی ایجاد نماید و او را به حالت فعال درآورد (اکبری و همکاران، ۱۳۹۳). مطالعه خطبه‌ها و نامه‌ها و حکمت‌های حضرت علی (ع) رهنمودهایی را در جهت بهبود ابعاد مختلف زندگی انسان فراهم می‌کند. با مطالعه سیاست‌های کلی نظام اداری و تحلیل آن به‌منظور شناخت مبانی ارزشی آن از دیدگاه نهج‌البلاغه می‌توان میزان آگاهی و تعهد مسئولان و کارگزاران دولتی را نسبت به اجرایی شدن این سیاست‌ها افزایش داد. به عبارتی تحلیل این موضوع هم خلأ علمی موجود را رفع می‌نماید و هم به اجرایی شدن متعهدانه این سیاست‌ها کمک می‌کند.

مسأله اصلی (بیان مسأله)

بر این اساس مسأله اصلی پژوهش حاضر این است که با در نظر گرفتن آرمان‌ها و ارزش‌های ملی- مذهبی، و همچنین چشم‌اندازهای ترسیم شده برای آینده نظام اداری در ایران لازم است که برای درک و فهم بهتر مضامین سیاست‌های کلی نظام و بررسی کاستی‌هایی که از لحاظ کارکردی در رفتار مدیران و کارگزاران دولتی مشاهده می‌شود، برخی از آموزه‌های دینی را بر مبنای دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه بررسی نموده و ارتباط این مضامین با مباحث مدیریتی در سیاست‌های کلی نظام اداری را تحلیل نمود تا بتوان با آشنایی کارگزاران نظام اداری با این مفاهیم رفتار آن‌ها را در راستای عملیاتی شدن این سیاست‌ها پیش برد؛ زیرا این‌گونه استنباط می‌شود که ناکارآمدی نظام اداری در خصوص پاسخگویی به شهروندان و یا فقدان سلامت اداری و... احتمالاً به دلیل عدم آگاهی منابع انسانی سازمان‌های دولتی از ریشه و مبانی ارزشی سیاست‌های کلی نظام اداری است و به همین دلیل تلاشی اثربخش از سوی آن‌ها برای جامه عمل پوشاندن و اجرایی شدن این سیاست‌ها صورت نمی‌گیرد. محقق در این پژوهش به دنبال تبیین این موضوع است که ارتباط اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری را بر مبنای دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه بررسی نماید؛ بنابراین سؤال اصلی این پژوهش اینگونه طرح می‌شود که ارتباط بین اصول سیاست‌های کلی نظام اداری با آموزه‌های ارزشی از دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه به چه صورت است؟

ادبیات موضوع و پیشینه

ادبیات نظری

واژه «سیاست» حکمی ایجابی و سلبی است که در موضوعی خاص توسط سیاست‌گذاران راهبردی صادر می‌شود و رویکرد آن‌ها را در همان زمینه تبیین می‌کند و معمولاً حاوی تغییر و بهبودی است که باید انجام شود. بدین ترتیب، اصطلاح «سیاست کلی» را باید خط‌مشی‌های فراگیر و عامی دانست که بر اساس آن، تصمیم‌گیری‌های کلان صورت می‌گیرد؛ البته اصطلاح «سیاست‌های کلی نظام» نهادی ابتکاری در حقوق اساسی محسوب می‌شود که درباره ماهیت حقوقی و جایگاه مدیریتی آن همواره ابهام، سؤال و مباحثه در جریان بوده است و در مباحث حقوقی جایگاهی پایین‌تر از قانون اساسی و فراتر از قوانین عادی دارد (کارگر شورکی و همکاران، ۱۳۹۹).

بر این اساس برای تحقق و اجرایی شدن سیاست‌های کلی نظام اداری لازم است با نگرشی جامع نسبت به درک و تحلیل این سیاست‌ها و اصول مندرج در آن، ریشه‌های ارزشی سیاست‌های اداری را بررسی نمود تا با استنباط و درک بهتر این مبانی، شرایط و تعهد لازم برای اجرایی شدن آن را در ذهن مدیران کارگزاران دولتی افزایش داد. یکی از مبانی ارزشی سیاست‌های کلی نظام اداری را می‌توان در کلام حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه جستجو نمود تا ارتباط این سیاست‌ها با آموزه‌های دینی از دیدگاه حضرت علی (ع) مورد توجه قرار گیرد. در ادامه به تفکیک متغیرها و بر مبنای اصول موجود در سیاست‌های کلی نظام اداری این موضوع مطرح می‌گردد.

۱- کرامت انسانی و رشد فضایل اخلاقی (اصل ۱): کرامت انسانی کرامتی است که انسان آن را در دنیا کسب می‌کند و به همان میزان موجب برتری معنایی او بر سایر انسان‌ها می‌شود. مهم‌ترین ویژگی کرامت اکتسابی این است که کم و کیف آن در انسان‌های مختلف متفاوت است و اساساً میزان و عمق آن به میزان معرفت، پارسایی، و جایگاه هرکس نزد خداوند بستگی دارد (افتخاری و اسدی، ۱۳۹۲). اسباب کرامت بر مبنای نهج‌البلاغه شامل؛ خدامحوری، خودباوری، هدایت‌پذیری، مسئولیت‌پذیری، معرفت، عبادت و بندگی، خدمت به خلق می‌باشد (معمارزاده طهران و همکاران، ۱۳۹۴). امام علی (ع) در خطبه ۱ بعد از بیان چگونگی آفرینش انسان درباره مقام انسان و سجده فرشتگان بر او به دلیل جایگاه و کرامت انسانی سخن می‌گوید که عامل مهمی در کسب و کار محسوب می‌شود (مشایخی پور، ۱۳۹۰).

۲- عدالت محوری و پرداخت عادلانه (اصل ۲ و ۶): حضرت علی (ع) عدالت را درون انسان و در تلاش انسان برای دوری از

هوای نفس جستجو می‌کند، چرا که بدون این الزام درونی، اصولاً الزام به عدالت بیرونی بی معنا است. او محبوب‌ترین بنده خدا را کسی می‌داند که خود را بر عدل و دادگری ملزم نموده و نخستین عدل وی در حق خود، نفی هوی و امیال از نفس خویش است. حضرت علی (ع) عقوبت اخروی را جاری شدن عدالت الهی می‌داند و معتقد است که: بهشت، پاداش عمل نیکوکاران را کافی است و عذاب آتش، کیفر بدکاران را بسنده است؛ زیرا خداوند هم انتقام کشنده است و هم یاری‌دهنده و کتاب خدا هم حجت آورد و هم به داوری کشد. در آخرت کسانی پشیمان هستند که در دنیا از عدالت دروی جسته‌اند و رفتارشان ستمگرانه بوده است. حضرت می‌فرماید: در فردای قیامت آغازگر ستم و ظلم، از پشیمانی دستش را به زندان خواهد گرد. ایشان در خطبه‌های ۳، ۱۵، ۲۱، ۲۳، ۲۹، ۳۱، و ۱۶۴ و نامه ۳، ۲۱، ۷۱ به موضوع عدالت پرداخته است (مولایی، ۱۳۸۵).

۳- تعیین شاخص‌های استخدام و تداوم خدمت (اصل ۷، ۴، ۳): در سازمان‌های امروزی یکی از معیارهای موفقیت در دنیای رقابتی‌شان داشتن نیروی انسانی کارآمد و شایسته است تا به‌عنوان یک مزیت رقابتی آن‌ها را شناسایی، جذب، و حفظ نمایند. در اسلام نیز اصول و رهنمودهای متقن و جامعی در کلیه زمینه‌ها در این خصوص وجود دارد. در نهج البلاغه نیز معیارهای انتخاب و انتصاب منابع انسانی شایسته را شامل؛ معیارهای ایدئولوژیکی که دربرگیرنده (تقوا و ایمان؛ حکمت ۴۰۲، ۲۱۸، ۲۵۲ و خطبه ۲۲۱، ۲۳۳، اعتقاد به روز آخرت؛ نامه ۱۰، ۴۸، خطبه ۲۸، ۸۲، عدم تعلق به دنیا؛ خطبه ۱۱۴، ۱۹۴، ۲۲۱، یاد خدا و بندگی او، خطبه؛ ۸۲، ۹۸، ۱۰۹، نامه ۳۱)، معیارهای زمینه‌ساز که دربرگیرنده (حسن سابقه؛ نامه ۱۰ و ۵۳؛ صلاحیت خانوادگی؛ نامه ۱۷ و ۷۱) معیارهای تخصصی که دربرگیرنده (تجربه کاری؛ عبرت از پیشینیان؛ خطبه ۹۸، و ۸۲، ۱۰۲ و نامه ۴۲، و تجربه کاری نامه ۵۳)، ارزشی- اخلاقی (امانت‌داری، صداقت و...) (موسی زاده و عدلی، ۱۳۸۸).

۴- شایسته‌سالاری و دانش‌گرایی و مدیریت دانش (اصل ۱۶، ۴): بررسی ابعاد مختلف و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده «صلاحیت و شایستگی» به عنوان معیار اصلی و محوری گزینش نیروی انسانی برای مقام‌های مختلف اجتماعی را، با تکیه بر نگرش و دیدگاه توحیدی یکی از الگوهای خطاناپذیر رهبری و مدیریت الهی؛ یعنی حضرت امیرالمؤمنین علی (ع)، در محدوده نامه ۵۳ نهج البلاغه به جنبه‌های مثبت شایسته‌گزینی مانند: قدرت تفکر و نفوذ اجتماعی، صراحت بیشتر در اظهار حق (حکمت ۱۷)، صدق و راستی (فراز ۱۸)، نیکوکاری (فراز ۵۲)، جامعیت در صفات پسندیده اخلاقی (نامه ۵۲)، خوش سابقه بودن نزد مردم (نامه ۵۳)، شهرت به امانت‌داری (فراز ۵۳)، و صفات منفی شامل؛ دستی با ستمگران، گناه و معصیت، عدم ظرفیت روحی، کوتاهی در انجام امور به دلیل فراموشی، عدم توانایی در حل مسائل جهل نسبت به جایگاه خود و دیگران، پریشانی در فراوانی انجام کار، بخل، ترس و حرص و سوءظن به خدا (فراز ۱۷ و ۵۲) (موسی زاده و عدلی، ۱۳۸۸).

۵- رشد معنوی و آموزش (اصل ۵): تفکر اساس حیات انسانی است؛ زیرا انسانیت انسان و ادراک او از عالم و آدم و پروردگار عالمیان کند و اتصالی که با حق برقرار می‌کند، وابسته به نحوه تفکر اوست با تفکر، استعدادهای پنهان آدمی از قوه به فعل درمی‌آید و زمینه حرکت کمالی او فراهم می‌شود نظریات موجود در رویکرد شناختی نیز به اهمیت آموزش بر پایه تفکر پی برده‌اند. حضرت علی توجه ویژه‌ای به خردورزی و آموزش دارد و توصیه‌های زیادی به اندیشیدن و یادگیری دارد (حکمت ۱۱۳). ایشان به ارائه الگو و آموزش عملی (خطبه ۳۴)، مصور کردن و نمایش اطلاعات (خطبه ۱۶۴)، طرح سؤال (نامه ۲۷)، ایجاد موقعیت تصمیم‌گیری (خطبه ۹۱، ۲۷، ۱۲۳، ۵۱ و...)، درخواست پژوهش (خطبه ۹۰، نامه ۳)، نقد کردن (خطبه ۹۶، نامه ۳۷)، استفاده از محتوای غنی (خطبه ۱، ۲، ۲۰، ۶۴، و نامه ۶۹، و حکمت ۱۱۲، و ۱۲۰) طبقه‌بندی اطلاعات (خطبه ۲۰۱، ۸۰، نامه ۵۳، ۷۲، و حکمت ۳۰، ۵۲، ۹۷)، تذکر به تفکر (نامه ۱۰۲، ۳۰، ۳، ۶، و خطبه ۱۰۳، ۲۰۵، ۸۲)، استفاده از محتوای غنی (خطبه ۱، ۴۹، ۶۴، ۲۰۲، نامه ۶۹، و حکمت ۱۱۲، ۱۲، ۱۴۲)، تأکید بر مطالب مهم (خطبه ۲۷، ۱۳۲، ۱۱۳، ۲۲۳ و نامه ۴۷، ۶۹، و حکمت ۷، ۷۹، ۸۴)، توصیه به عبرت گرفتن از دیگران (خطبه ۳۲، ۵۵، ۹۸، ۸۲ و نامه‌های ۳، ۳۱، ۶۹) می‌باشد (اکبری، خادمی و اکبری، ۱۳۹۳).

۶- شفافیت حقوق و تکالیف متقابل مردم و مسئولان نظام اداری (اصل ۱۹، ۱۸): کسی که زمام امور ملت و مملکتی را در دست گرفت، آن مردم حقوقی چند بر آن زمامدار پیدا می‌کنند که در نهج البلاغه به برخی از آن‌ها اشاره شده است. این حقوق شامل؛

خیرخواهی (خطبه ۳۴، ۲۱۶)، مصرف صحیح و تقسیم عادلانه بیت‌المال (خطبه ۳۴، ۱۵، نامه ۶، ۲۰، ۲۱)، تعلیم و آموزش همگانی، تربیت و پرورش همگانی (خطبه ۳۴)، عمل به قرآن و سیره پیامبر (خطبه ۳۴، ۱۶۹)، برقراری روابط دوستانه با مردم (نامه ۵۰)، رسیدگی به محرومان جامعه (نامه ۵۳)، پارسایی در زندگی (خطبه ۲۰۹، نامه ۵۳)، رعایت حقوق اقلیت‌ها (نامه ۵۳) است. در مقابل حقوق مردم بر زمامداران نیز شامل؛ وفاداری به بیعت، خیرخواهی در حضور و غیاب (خطبه ۳۴)، پاسخگویی به دعوت زمامدار (خطبه ۲۰۹) (ایزدی فر و کاویار، ۱۳۸۹).

۷- خدمت‌رسانی به مردم، امانت‌داری و انضباط اداری و ساده زیستی (اصل ۱۷): یکی از مسائلی که همواره موجب، موفقیت مدیران و رشد اجتماع می‌شود، امانت‌داری و سلامت مادی و اقتصادی مدیران است؛ در غیر این صورت، روح جامعه را بیمار می‌کند و سبب عدم انسجام ساختار اجتماع خواهد شد. در آموزه‌های حضرت امیر علیه‌السلام امانت والا ترین امر و امانت‌داری برترین کار معرفی شده است و از این رو، نخستین شرط اخلاق اداری، امانت‌داری است. مسئله امانت‌داری کارگزاران آنچنان اهمیت دارد که حضرت علی علیه‌السلام در بیشتر نامه‌های خود به کارگزارانش بدان اشاره کرده، شرط قوام مدیریت آن‌ها و موفقیتشان را در امانت‌داری ایشان می‌داند؛ زیرا با این کار اعتماد و اطمینان عمومی در جامعه حفظ می‌شود. جامعه‌ای که در آن اعتماد نباشد، شیرازه آن از هم می‌پاشد و اقتصاد آن فلج می‌شود و بسیاری حوادث تلخ در اجتماع پدیدار می‌گردد و به طور کلی عرصه زندگی بر مردم تلخ و تنگ خواهد شد (نامه ۲۶). edu.ir/education.View

از نگاه امیرالمؤمنین (ع) حکومت فرصتی برای خدمت به دین خدا و بندگان اوست، حضرت به کارگزاران حکومتی‌اش به طور جدی تذکر می‌داد که پست و مقام طعمه نیست بلکه امانتی است در اختیار شما تا از این فرصت برای خدمت به دین و بندگان خدا استفاده کنید و لذا حکومت، وسیله‌ای جهت تمتع، و زمینه‌ای برای رسیدن به مال و منال و کسب قدرت و ثروت نیست. بنابراین حکومت، کسب و کار - تجارت باید در راستای کسب حلال رفع نیاز مردم و رعایت حقوق متقابل طرفین باشد (مولایی، ۱۳۹۳).

۸- مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی (اصل ۲۱، ۲۰): یکی از ویژگی‌های بارز و وظیفه مهم حکومت، رعایت اصل مسئولیت‌پذیری در ازای حقوق دیگران است. مفهوم حکومت در اندیشه و سلوک علوی عبارت است از خدمتگزاری به مردم و میدان مسابقه برای خدمت به آحاد افراد جامعه، وسیله‌ای برای اجرای عدالت و مساوات بین بندگان خدا است. اصل مسئولیت‌پذیری انسان که به دلیل خودآگاهی و اختیار اوست، نوعی رفتار اخلاقی است که همراه با الزام بوده و تعهدآور است. تعهدی که با اختیار و تصمیم آدمی منافات ندارد. مسئولیت‌های اخلاقی گاه به صورت «اخلاق فردی» است که هر فردی به عنوان شخص حقیقی صرف نظر از شغل و کارش نسبت به رفتارهای خود در قبال خود، خانواده و جامعه دارای مسئولیت بوده و باید پاسخگو باشد. تلاش در جهت کسب مکارم و فضائل، برآوردن حاجت دیگران، متابعت از حق و ملازمت با آن، پرداخت حقوق دیگران، استفاده بهینه از نعمت‌های الهی، رعایت حقوق دوستان، پدر و فرزند، توجه به مشکلات جامعه و کمک به مردم از موارد مسئولیت‌های فردی است که در نهج‌البلاغه بدان اشاره شده است (نامه ۵۳ و حکمت ۹۸، ۱۳۴، ۲۴۴، ۲۵۷، ۳۳۰، ۳۳۹ و ۴۴۶). در این نامه حضرت علی (ع) مفهوم درست حکومت را به اشعث بن قیس و دیگران می‌آموزد و آن اینکه زمامداران و کارگزاران در حیطه عمل خود مسئول و پاسخگو هستند. یعنی حکومت مسئولیت‌پذیری است نه سلطه‌گری. علاوه بر اینکه در این نامه حکمت‌آمیز پاسخگویی دولت اسلامی در تمامی جنبه‌های آن مطرح است (ایزدی فر و کاویار، ۱۳۸۹) لذا حضرت علی (ع) مالک اشتر را از اینکه امارت و قدرت را وسیله‌ای برای تحمیل دیدگاه‌های خود بر جامعه قرار دهد نهی می‌کند (شاه‌آبادی و جامه بزرگی، ۱۳۹۲).

از دیدگاه حضرت علی (ع) هر شغل و حرفه‌ای دارای بایدها و نبایدهای خاصی است که از آن جمله عبارت‌اند از مسئولیت علما در نشر علم و دانش، مسئولیت کارمندان در رعایت تقوای الهی و اطاعت از خدا و ادای امانت و مردم‌داری، مسئولیت مدیران و کارگزاران در حمایت از دین خدا و مقابله با غرور و سرکشی گنه‌کاران و دفاع از حدود و ثغور مملکت اسلامی و فروتنی نسبت به مردم، مسئولیت سرمایه‌داران در کمک به فقرا و ادای حقوق آنان (خطبه ۱۰۵ و نامه ۲۶ و ۴۶ و حکمت ۳۲۸ و ۴۷۸).

۹- عزت بازنشستگان (اصل ۸): برنامه‌ریزی برای بازنشستگان علاوه بر اینکه موضوعی انسانی و اخلاقی است، می‌تواند تأثیر

بسیار مثبتی بر سازمان داشته باشد. نحوه برخورد با بازنشستگان سازمان، انعکاسی مستقیم در روحیه و رفتار کارکنان فعلی سازمان دارد چرا که آنان آینده خویش را در چهره بازنشستگان امروز مشاهده می‌کنند. برخورداری این افراد از حمایت‌های مادی و معنوی سازمان متبوع، انتظاری است به حق و مقبول. در وسایل الشیعه از محمد بن ابی حمزه منقول است که حضرت علی (ع) با مشاهده یک پیرمرد از کار افتاده نصرانی، دستور می‌دهد مستمری او از بیت‌المال پرداخت شود. علاوه بر این حضرت علی (ع) استفاده از تجربیات بازنشستگان را دوست‌داشتنی‌تر از سرعت عمل جوانان می‌داند. با این دیدگاه، مدیران نبایستی صرفاً از روی دلسوزی به ارتباط با بازنشسته‌ها مبادرت ورزند بلکه واقعاً آنان را برای سازمان مؤثر می‌داند که از فکر و نظر آنان استفاده نمایند و تا پایان عمر با این افراد ارتباطی فعال و پویا برقرار نمایند. (میزان الحکمه، جلد ۴، ص ۴۰).

۱۰- استحکام نهاد خانواده (اصل ۹): خانواده یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین بنیان‌های جامعه بشری است. همه انسان‌ها در کانون خانواده به دنیا می‌آیند و بیشتر دوران کودکی و نوجوانی خود را در آن سپری می‌کنند. انسان‌ها هم‌زمان با رشد و بلوغ جنسی ازدواج می‌کنند که منجر به تشکیل خانواده می‌شود. به این ترتیب افراد به عنوان همسر، یا پدر و مادر دوران دیگری را در زندگی خود آغاز می‌کنند. افراد در خانواده برای اولین بار با تفاوت‌های جنسیتی و خصوصیات روحی و روانی زن و مرد آشنا می‌شوند. در نهج‌البلاغه به خانواده به عنوان یک نهاد تأثیرگذار که باورها، نگرش‌ها، ارزش‌ها در رفتارهای افراد را شکل می‌دهد مورد توجه قرار گرفته است (جهان‌نیده، ۱۳۹۵). از نگاه حضرت علی (ع) ایمان به خدا و برقرار ساختن روحیه الهی و رشد شخصیت معنوی اعضای خانواده بخشی از شاخص‌های اعتقادی خانواده مطلوب محسوب می‌شود. توکل، صبر و غیرت از شاخص‌های اخلاقی و حسن رفتار، همکاری، ساده زیستی، عفو و گذشت از مهم‌ترین شاخص‌های رفتاری خانواده مطلوب به شمار می‌آیند (داوری، ۱۳۹۰). حضرت علی عوامل مؤثر بر تحکیم خانواده را شامل؛ تعاون و همکاری و تقسیم کار، محبت کردن و ابراز علاقه در خانواده، دین‌داری و پایبندی به تعهدات اخلاقی و اعتقادی، عدالت در خانواده، گفتگوی صمیمی، آموزش و افزایش اطلاعات در خانواده، سازگاری، درک همسر، پرهیز از تقاضاهای نامعقول، تشویق و ترغیب، هنر گوش دادن، عدم سوءظن بی مورد به همسر، صبر، پوشاندن عیوب یکدیگر است (داوری و تقی زاده، ۱۳۹۸).

۱۱- عدم تمرکز اداری (اصل ۱۱، ۱۰): نظرخواهی، مشورت و در واقع مشارکت دادن صاحب‌نظران از اصول مهم در تصمیم‌گیری‌ها به ویژه در دنیای امروز با توجه به گستردگی مسائل و پیچیدگی گزینه‌هاست. یک مدیر می‌تواند از مشورت با افراد دارای تجربه و مهارت‌های بیشتر به ویژه در برخورد با موارد خاص و نادر بیماری‌ها، در جهت یافتن راه‌حل‌های بهتر و تصمیم‌سازی مناسب بهره بجوید. امیر مؤمنان در نهج‌البلاغه بر فواید مشورت در جهت پرهیز از خودمحوری تأکید می‌کند. هرکس خودرأی شد به هلاکت رسید، و هرکس با دیگران مشورت کرد، در عقل و دانش آن‌ها شریک شد (حکمت، ۱۶۱) (مشورت در تمامی مراحل تصمیم‌گیری منطقی شامل شناسایی مسأله، یافتن راه‌حل‌های مختلف، ارزیابی راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه‌حل می‌تواند نقش داشته باشد هیچ پشتیبانی چون مشورت نیست (حکمت ۵۴). (رحمتی و همکاران، ۱۴۰۰).

۱۲- اصلاح فرایندها و روش‌ها و کارآمدی ساختارها و روش‌های نظارت (اصل ۱۲): حضرت علی (ع) برنامه اصلاحی خود را در ابعاد سیاسی، اقتصادی و مالی، حقوقی و اخلاقی از همان بدو زمامداری خویش اعلام نمود و بر تحقق آن‌ها تأکید ورزید. اگرچه مطمئن بود که این اصلاحات در جامعه‌ای که به همین نابسامانی‌ها عادت یافته، مشکلاتی را به بار خواهد آورد و یقیناً کسانی که منافعشان به خطر می‌افتاد در برابر آن واکنش نشان داده و کارشکنی نمایند.

کنترل و نظارت عبارت است از فعالیتی منظم که ضمن آن نتایج مورد انتظار در قالب استانداردهای انجام عملیات معین می‌شوند، سیستم دریافت اطلاعات طراحی می‌گردد، عملیات پیش‌بینی شده و انجام شده با هم مقایسه می‌گردند، اختلافات و انحرافات مشاهده شده، ارزیابی و میزان اهمیت آن‌ها مشخص می‌شوند و سرانجام اصلاحات لازم برای تحقق هدف‌ها و تأمین مأموریت‌های سازمان انجام می‌گیرد. حضرت علی (ع) معتقد بود که اگر نظارت و کنترل به شکل درستی انجام شود اثرات مثبت آن بر جامعه و زندگی افراد دیده می‌شود. وی به‌منظور جلوگیری از هرگونه مسأله در اجرای امور و همچنین اجرای عدالت نظارت

قبل از اقدام، حین اقدام، پس از اقدام، و نظارت بر کارگزاران بر مسائل مهم را جهت اجرای عدالت لازم می‌دانست (مولایی، ۱۳۸۵). نظارت و کنترل در نامه ۱۸، ۱۹، ۴۰، ۵۰، و ۵۳ قابل مشاهده است که در این نامه‌ها از این موضوع نظارت می‌توان نکاتی را استنباط نمود که شامل؛ ضرورت اصل نظارت جهت بهبود امور، صادق بودن ناظر، نظارت مخفیانه بر کارگزاران، سوق دادن کارگزاران به رفتار صحیح، ترویج فرهنگ امانت‌داری و خوش‌رویی با مردم است (محمودیان، صادقی، فقیهی، ۱۳۹۴).

۱۳- شفافیت نظام اداری و قوانین و مقررات (اصل ۲۵، ۱۵، ۱۴، ۱۳): حضرت علی (ع) برای شفافیت چنان جایگاهی قائل است که وجود آن را در حکومت امری ضروری قلمداد می‌کند. یکی از اهرم‌های مبارزه با فساد در سیستم حکومتی، شفافیت است. شفافیت مقوله‌ای است که در جهت تقویت رابطه حکومت با شهروندان، یک حرکت اساسی در بهبود سیاست‌گذاری قلمداد می‌شود (کریستوفر، ۲۰۰۶). شفافیت عبارت است از آشکار بودن مبنای تصمیمات حکومتی و سازوکارهای حاکم بر توزیع قدرت و درآمد که به عنوان مؤثرترین ابزار مبارزه با فساد اداری برای استقرار دولتی کارا و ایجاد جامعه‌ای پایدار. در نهج‌البلاغه مؤلفه‌های شفافیت نظام اداری شامل؛ ارائه اطلاعات و اخبار به مردم (خطبه ۲۶)، نظارت و کنترل کارگزاران حکومتی، نظارت به دور از مسامحه (نامه ۴۳)، نظارت به دور از تبعیض (نامه ۵۳)، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری (نامه ۵)، مشورت و عدم تکیه بر رفتار فردی (حکمت ۱۱۷)، حضور در اجتماع و ارتباط صمیمی با مردم: حضرت علی (ع) در سلوک سیاسی خویش، تمام آنچه زمامداران خودسر و ستمگر پسندیدند را زیر پا گذاشت، از همین روی در دستورالعمل‌های دولتی و رهنمودهای مدیریتی خود به تعیین رابطه صحیح زمامدار و مردم پرداخت؛ چراکه آن حضرت رابطه مردم و زمامدار را رابط‌های دوسویه و متقابل بر اساس رابطه دو صاحب حق می‌دانست (خطبه ۳۴، ۵۳ و نامه ۵۳) (مولایی، ۱۳۸۵).

۱۴- حمایت از نوآوری و بهبود مستمر (اصل ۲۶): منزلت هر فرد در کسب اطلاعات انبوه در زمینه‌های معارف بشری نیست، بلکه در نحوه تفکر در مسائل، کیفیت تحلیل در نظرات و خلاقیت و نوآوری است. از بین انواع تفکر دو نوع تفکر اهمیت دارد؛ یکی تفکر کاربردی بری حل مشکلات روزمره، و دیگری تفکر خلاق و تولیدگر برای حل مسائل بزرگ و پیچیده است که منجر به ابتکار، ابداع و تحول می‌شود. حضرت علی (ع) علاوه بر اینکه فرزندش را به تفکر خلاق سفارش می‌کند، مریبان و متصدیان امور اداری و فرهنگی را نیز به زمینه‌سازی و برنامه‌ریزی برای تحقق اندیشه خلاق دعوت می‌کند (نامه ۳۱) پس اندیشیدن به معنای وسیع شامل کلیه فعالیت‌های عقلانی، تصور، تخیل، تذکر، خاطره‌سازی، استدلال، تعمیم و برنامه‌ریزی می‌باشد (نزهت، ۱۳۸۹).

۱۵- تأمین امنیت روانی، اقتصادی و اجتماعی (اصل ۲۳، ۲۲): امنیت، انتظار نخست انسان‌ها از حکومت‌هاست که امروزه ابعاد گسترده و متنوعی یافته است. تأثیرپذیری امنیت از اقتصاد، فرهنگ، صنعت و جمعیت و تأثیرگذاری آن بر همه شاخه‌های توسعه و حیات انسانی، به آن نقش بنیادین داده و همه فیلسوفان سیاسی گذشته و حال را به تأمل در آن وا داشته است. حضرت (ع)، فلسفه حکومت و ضرورت آن را بیان می‌فرماید و از اهداف و اصول آن برقراری امنیت، دفاع و مقابله با دشمنان، حمایت از حقوق مظلومان و ستم‌دیدگان و مقابله با ستمگران و متجاوزان و تأمین رفاه و آسایش و آرامش جامعه و جمع‌آوری بیت‌المال و مصرف صحیح آن را بر می‌شمرد، که با هرج و مرج و تهاجم دشمنان و زورگویی قلدان به مبارزه برخیزد و حقوق محرومان را تأمین نماید. حضرت علی در خطابه‌های خود امنیت را به امنیت معنوی، فرهنگی، اقتصادی، قضایی، سیاسی-اجتماعی، و مرزی می‌داند. حضرت، اسلام را به عنوان مقوله‌ای که خود امنیت آور است، معرفی می‌نمایند و در باقی کلمات خود، برای رسیدن به این امنیت معنوی، مصادیق دیگری را هم عنوان می‌کنند (خطبه ۱۰۶). به عبارتی مؤلفه‌های امنیت در نهج‌البلاغه را می‌توان شامل؛ فردی (حکمت ۲۵۲ و خطبه ۱۰۶، ۱۵۲، ۱۶۰) خانوادگی (حکمت ۱۳۶ و ۳)، اجتماعی (خطبه ۱۵۹ و نامه ۵۳)، معنوی (خط حکمت ۸۸)، روحی و روانی (نامه ۲۸ و خطبه ۶۳، ۱۱۰ و حکمت ۱۳۸)، اقتصادی (خطبه ۱۵ و حکمت ۲۷۰ و ۳۲۸)، فرهنگی (خطبه ۹۳ و ۱۵۱، ۳۸)، سیاسی (خطبه ۹۲، ۱۵۹، ۳)، قضایی (خطبه ۷۲، ۹۴، ۱۷، و نامه ۵۳ و ۳۲) و مرزی نامه ۴۶، و خطبه ۲۷) تقسیم نمود. (نظری، ۱۴۰۰). علاوه بر این از دیدگاه امام علی (ع) و در خطبه ۹۱ و حکمت ۳۷۹ به رازق بودن خداوند اشاره دارد و بیان می‌کند که هیچ جنبنده‌ای بر روی زمین نیست جز آنکه روزی‌اش مقدر گردیده باشد (مشایخی پور، ۱۳۹۰)

۱۶- ارتقاء سلامت اداری (اصل ۲۴): سلامت اداری یعنی نظام اداری با رعایت اصول و مقررات اداری حاکم و با توجه به نظم اداری از قبل طراحی شده وظایف خود را به خوبی و برای رسیدن به بهره‌وری سازمانی اجرا نماید. در واقع سلامت اداری یک ابزار عادلانه برای خدمت به مردم می‌باشد (فندرسکی، ۱۳۸۶). سلامت اداری خواه ناخواه در دو عامل مدیریت و رهبری قوی و صادقانه و انسجام درونی نظام اداری ریشه دارد. راهکارهای ارتقای سلامت اداری بر مبنای سه بعد ساختاری، زمینه‌ای و رفتاری مورد توجه قرار گرفته است که در بعد رفتاری عواملی مانند؛ نظارت مستمر و کارآمد بر عملکرد کارکنان (نامه ۵۳)، ایجاد شفافیت در نظام اداری (نامه ۵۰)، رعایت عدالت در بین کارکنان در جبران خدمات و... (خطبه ۳۳)، است (رعایایی و فراهانی، ۱۴۰۱). با ذکر این مبانی نظری و کلیات تحقیق در ادامه پیشینه پژوهش مطرح می‌گردد.

پیشینه پژوهش

جدول (۱): خلاصه پیشینه پژوهش

نویسنده/ نویسندگان (سال)	رویکرد یا روش استفاده شده	هدف یا سؤال اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
رعایایی و داوود آبادی (۱۴۰۱)	توصیفی	شناسایی راهکارهای جهت ارتقاء سلامت اداری در بعد رفتاری	ایجاد نظارت مؤثر، رعایت عدالت، و افزایش شفافیت منجر به سلامت اداری می‌شود.
سید حسن حسینی (۱۴۰۰)	توصیفی	کشف مؤلفه‌های شفافیت در حکومت بر مبنای فرمایشات حضرت علی (ع)	ارائه اخبار حکومتی به مردم، نظارت بر امور حکومتی، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری، مشورت، حضور در اجتماع و ارتباط با مردم مؤلفه‌های مدنظر می‌باشد.
کارگر شورکی و همکاران (۱۳۹۹)	روش ترکیبی	شناسایی مجموعه سیاست‌های اجرایی جهت تحقق سیاست‌های کلی نظام اداری در حوزه سلامت اداری	در ۲۳ خوشه سیاست‌های اجرایی دسته‌بندی شد که از نظر شدت تأثیرگذاری به ۴ خوشه تقسیم شد که مؤثرترین آن‌ها انتصاب شایسته مدیران حرفه‌ای و کاربرد منابع انسانی کارآمد است.
داوری و تقی زاده (۱۳۹۸)	تحلیلی- تاریخی	خانواده مطلوب از دیدگاه حضرت علی (ع) چیست؟	ایمان به خدا، داشتن روحیه الهی و رشد شخصیات معنوی اعضای خانواده از شاخص‌های اعتقادی است. توکل، صبر و غیرت از شاخص‌های اخلاقی، و حسن رفتار و همکاری و ساده زیستی و گذشت از مهم‌ترین شاخص‌های رفتاری خانواده مطلوب است.
علمی (۱۳۹۵)	توصیفی	تحلیل عدالت اجتماعی در کلام و رفتار حضرت علی (ع) چگونه است؟	عدالت اجتماعی همراه با کرامت انسانی و اهمیت جامعه، برابری و توزیع عادلانه ثروت، مقابله با ظلم و حفاظت از ضعیف در برابر قوی، تأمین امنیت اجتماعی، رعایت حقوق اجتماعی انسان می‌باشد.
محمدی و پورکیانی (۱۳۹۴)	توصیفی- همبستگی	تأثیر ابعاد سیاست‌های کلی نظام اداری در حوزه حفظ کارکنان دانش‌محور در آموزش عالی	نتایج نشان داد اجرای این سیاست‌ها بر نگهداشت کارکنان دانش‌محور تأثیر دارد
کریمیان و همکاران (۱۳۹۳)	کاربردی	شناخت عوامل مؤثر بر شفافیت اطلاعات در نظام اداری	عوامل فردی، سازمانی، و نهادی مهم‌ترین معیار برای بیان شفافیت اداری می‌باشد.
اکبری و همکاران (۱۳۹۳)	توصیفی- تحلیلی	حضرت علی (ع) از چه شیوه‌هایی برای آموزش به منظور تفکر بهره‌برده است؟ و از این شیوه‌ها کدامیک بعد از تفکر مد نظر می‌باشد؟	از شیوه‌هایی مثل مصور کردن، طرح سؤال، ایجاد موقعیت تصمیم‌گیری، درخواست پژوهش، طبقه‌بندی و استفاده از عبارات رمزگونه بهره‌برده است و همه این شیوه‌ها در ابعاد تفکر خلاق، منطقی و انتقادی اهمیت دارد.

حضرت علی (ع) می‌فرماید: «شما حق دارید و من تکلیف». کاربرد صحیح اطلاعات جهت رشد و توسعه اقتصادی کشور، دفاع از کشور در برابر دشمن و برقراری امنیت، احیای سنت رسول اکرم (ص) اقامه حدود ارزش‌های الهی، گشاده‌رویی و فروتنی در برابر مردم، رعایت انصاف با آن‌ها، آموزش و ارتقاء سطح دانش جامعه، تزکیه نفس افراد و اصلاح فرهنگ، جز مسئولیت‌های کارگزاران است.	تعیین میزان مسئولیت‌پذیری کارگزاران حکومتی و فرمان‌برداری و اجابت درخواست دیگران	توصیفی	ایزدی فر و کاویار (۱۳۸۹)
---	--	--------	--------------------------

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین

مبانی نظری پژوهش و پیشینه بررسی شده نشان می‌دهد که در پژوهش‌های گذشته نگاه تک بعدی به بررسی اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام صورت گرفته است و صرفاً یکی از متغیرهای مربوط به نظریه‌های سازمان و مدیریت مورد توجه قرار گرفته است. اما در پژوهش حاضر سیاست‌های کلی نظام اداری با نگرش سیستمی به صورت کلی و منسجم در مقایسه‌ی با مفاهیم جدید علم مدیریت از دیدگاه حضرت علی (ع) بررسی شده است که می‌تواند وجه تمایز این تحقیق با تحقیق‌های قبلی باشد.

روش تحقیق

نوع تحقیق؛ کاربردی است زیرا از نتایج آن برای بهبود نظام اداری موجود بر اساس مبانی ارزشی جامعه می‌توان بهره برد. استراتژی کلی تحقیق؛ کیفی، و از نوع تحلیل محتوای توصیفی-تحلیلی است. تحلیل محتوا یک فرآیند مکانیکی و فنی نیست؛ بلکه فرایندی از استدلال استقرایی، تأمل و نظریه‌پردازی است. پژوهشگر در تحلیل محتوای خود به دنبال توصیف دقیق و درک عمیق محتوای مورد مطالعه است. منظور از این روش، آن است که بتوان بر اساس آن، ویژگی‌های متن یا نوشته را به طور واقع بینانه شناخت و از آن‌ها استنتاج‌هایی به عمل آورد (موسی زاده و عدلی، ۱۳۸۸).

روش گردآوری داده‌ها؛ مطالعه کتابخانه‌ای است، زیرا متن سیاست‌های کلی نظام اداری ایران و مقالات و اسناد مرتبط با این سیاست‌ها مطالعه می‌شود و اصول مندرج در این سیاست‌ها با مضامین موجود در نهج‌البلاغه در قالب حکمت‌ها، نامه‌ها، و خطبه‌ها مقایسه می‌شود و بر اساس آن نقاط اشتراک این سیاست‌ها و دیدگاه حضرت علی (ع) شناسایی می‌گردد.

روش تحلیل داده‌ها؛ روش تحلیل محتوا است.

مراحل انجام کار و به‌کارگیری روش: در این پژوهش ابتدا با توجه به اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری، اسناد و مقالات و پژوهش‌های مختلف که در آن از نهج‌البلاغه استفاده شده است، بررسی شده و سپس در خصوص شناسایی مضامین نهج‌البلاغه و ارتباط آن با این سیاست‌ها اقدام می‌شود و در نهایت با دسته‌بندی موضوعی مضامین راهکارهایی به کارگزاران دولت برای اجرای این سیاست‌ها در راستای مضامین مطروحه در نهج‌البلاغه ارائه می‌گردد.

یافته‌های تحقیق

سؤال تحقیق: ارتباط اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری با دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه چیست؟ با توجه به مبانی نظری مطرح شده در بخش قبل می‌توان بر مبنای سؤال تحقیق به بررسی ارتباط سیاست‌های کلی نظام اداری و مضامین مطرح شده در نهج‌البلاغه توجه نمود. یافته‌های این پژوهش به‌طور خلاصه مطابق با جدول (۱) طبقه‌بندی شده است:

جدول (۲): ارتباط سیاست‌های کلی نظام اداری و مضامین نهج‌البلاغه

سیاست‌های کلی نظام اداری	خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها	شاخص‌ها
کرامت انسانی و رشد فضایل اخلاقی،	حکمت: ۹۵، ۴۵۷، ۳۲۴، ۱۴۹؛ خطبه: ۱،	خدایم‌حوری، خودباوری، هدایت‌پذیری،

سیاست‌های کلی نظام اداری	خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها	شاخص‌ها
اخلاق کار در کسب و کار و ارزشمند بودن آن	خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها ۱۹۹، ۱۰۳، ۷۶، ۱، ۱۷۶، ۱۰۹، ۱۴۹، ۲۶، ۱۶۷؛ نامه: ۲۷، ۴۵، ۱۹۲	مسئولیت‌پذیری، معرفت، عبادت و بندگی، خدمت به خلق
عدالت محوری در کسب و کار (خرید و فروش) و فعالیت سازمانی، و پرداخت عادلانه،	خطبه‌های ۳، ۱۵، ۲۱، ۲۳، ۲۹، ۳۱ و ۱۶۴، حکمت ۱۶۶، ۲۳۱، ۴۳۷، نامه ۵۳	نظارت بر رفتار کارگزاران، حقوق متقابل حاکمان مردم، وجود حاکمان عادل، ساده‌زیستی،
تعیین شاخص‌های استخدام و تداوم خدمت	حکمت ۴۰۲، ۲۱۸، ۲۵۲ و خطبه ۲۲۱، ۲۳۳، نامه ۱۰، ۴۸، خطبه ۲۸، ۸۲، خطبه ۱۱۴، ۱۹۴، ۲۲۱، خطبه: ۸۲، ۹۸، ۱۰۹، (نامه ۳۱)، نامه ۱۰ و ۵۳؛ نامه ۱۷ و ۷۱) خطبه ۹۸، ۸۲ و ۱۰۲ و نامه ۴۲، و نامه ۵۳.	تقوا و ایمان؛ اعتقاد به روز آخرت، عدم تعلق به دنیا؛ معیارهای زمینه‌ساز که دربرگیرنده (حسن سابقه، صلاحیت خانوادگی؛ یاد خدا و بندگی او، معیارهای تخصصی که دربرگیرنده (تجربه کاری؛ عبرت از پیشینیان؛ ارزشی - اخلاقی، صداقت و...
شایسته‌سالاری و دانش‌گرایی و مدیریت دانش	حکمت ۱۷، نامه ۵۳ (فراز ۱۸، ۱۷، ۵۳، ۵۲)	قدرت تفکر و نفوذ اجتماعی، صراحت بیشتر در اظهار حق صدق و راستی، نیکوکاری، جامعیت صفات پسندیده اخلاق، خوش سابقه بودن نزد مردم، شهرت به امانت‌داری، و صفات منفی شامل؛ دستی با ستمگران، گناه و معصیت، عدم ظرفیت روحی، کوتاهی در انجام امور به دلیل فراموشی، عدم توانایی در حل مسائل جهل نسبت به جایگاه خود و دیگران، پریشانی در فراوانی انجام کار، بخل، ترس و حرص و سوءظن به خدا
رشد معنوی، آموزش و آگاهی از حقوق دیگران در کسب و کار و فعالیت	خطبه ۳۴، ۱۶۴، ۲۷، ۹۱، ۱۲۳، ۵۱، ۹۰، ۹۶، ۱، ۲، ۲۰، ۶۴، ۲۰۱، ۸۰، ۱۰۳، ۲۰۵، ۸۲، ۴۹، ۲۰۲، ۱۳۲، ۱۱۳، ۲۲۳، ۳۲، ۵۵، ۹۸، ۹۳، ۸۲ نامه ۳، ۲۷، ۳۷، ۶۹، ۵۳، ۷۲، ۱۰۲، ۳۰، ۳، ۶، ۴۷، ۳۱ حکمت ۱۱۲، ۱۲۰، ۹۷، ۳۰، ۵۲، ۱۲۰، ۱۴۲، ۷، ۷۹، ۸۴، ۳۸۹ حکمت ۴۴۸	ارائه الگو و آموزش عملی، مصورکردن و نمایش اطلاعات، طرح سؤال، ایجاد موقعیت تصمیم‌گیری، درخواست پژوهش، نقد کردن، استفاده از محتوای غنی، طبقه‌بندی اطلاعات، تذکر به تفکر، استفاده از محتوای غنی، تأکید بر مطالب مهم، توصیه به عبرت گرفتن از دیگران
ابزاری بودن دنیا در جهت کسب و کار البته با هدف رشد معنوی	خطبه ۱۳۲، حکمت ۱۳۱	دنیا محل تجارت برای نیل به سعادت اخروی، نگرش آخرت محوری در فعالیت‌های سازمانی و کسب و کار
شفافیت حقوق و تکالیف متقابل مردم و مسئولان نظام اداری	خطبه ۳۴، (۲۱۶)، ۱۵، ۳۴، ۲۰۹، ۱۶۹، نامه ۶، ۲۰، ۲۱، ۵۰، ۵۳	خیرخواهی، مصرف صحیح و تقسیم عادلانه بیت‌المال، آموزش همگانی، تربیت و پرورش همگانی عمل به قرآن و سیره پیامبر، برقراری روابط دوستانه با مردم، رسیدگی به محرومان جامعه، پارسا در زندگی، رعایت حقوق اقلیت‌ها در مقابل حقوق مردم بر زمامداران نیز شامل؛ وفاداری به بیعت، خیرخواهی در حضور و غیاب، پاسخگویی به دعوت زمامدار
خدمت‌رسانی به مردم، امانت‌داری و انضباط	نامه ۲۶، ۳، ۴۵، ۷۱، حکمت ۴۴۸	امانت‌داری و سلامت مادی و اقتصادی

سیاست‌های کلی نظام اداری	خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها	شاخص‌ها
اداری و ساده زیستی، کسب روزی حلال در کسب و کار و		لزوم ساده زیستی
مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی	نامه ۵۳ و حکمت ۹۸، ۱۳۴، ۲۴۴، ۲۵۷، ۳۳۰، ۳۳۹ و ۴۴۶.	تلاش در جهت کسب مکارم و فضائل، برآوردن حاجت دیگران، متابعت از حق و ملازمت با آن، پرداخت حقوق دیگران، استفاده بهینه از نعمت‌های الهی، رعایت حقوق دوستان، پدر و فرزند، توجه به مشکلات جامعه و کمک به مردم از موارد مسئولیت‌های فردی است
عزت بازنشستگان	حکمت (۳۰)	استفاده از تجربیات بازنشستگان و ارتباط مداوم با آن‌ها
استحکام نهاد خانواده	غررالحکم	تعاون و همکاری و تقسیم کار، محبت کردن و ابراز علاقه در خانواده، دین‌داری و پایبندی به تعهدات اخلاقی و اعتقادی، عدالت در خانواده، گفتگوی صمیمی، آموزش و افزایش اطلاعات در خانواده، سازگاری، درک همسر، پرهیز از تقاضاهای نامعقول، تشویق و ترغیب، هنر گوش دادن، عدم سوءظن بی مورد به همسر، صبر، پوشاندن عیوب یکدیگر
عدم تمرکز اداری	حکمت ۵۴، ۱۶۱	تأکید به مشورت و تفویض اختیار، پرهیز از خودمحوری و تمرگرایی
اصلاح فرایندها و روش‌ها و کارآمدی ساختارها و روش‌های نظارت	نامه ۱۸، ۱۹، ۴۰، ۵۰، ۵۳	ضرورت اصل نظارت جهت بهبود امور، صادق بودن ناظر، نظارت مخفیانه بر کارگزاران، سوق دادن کارگزاران به رفتار صحیح، ترویج فرهنگ امانت‌داری و خوش‌رویی
شفافیت نظام اداری و قوانین و مقررات	خطبه ۲۶، نامه ۴۳، نامه ۵۳، نامه ۵، حکمت ۱۱۷، خطبه ۳۴، ۵۳ و نامه ۵۳.	ارائه اطلاعات و اخبار به مردم، نظارت و کنترل کارگزاران حکومتی، نظارت به دور از مسامحه، نظارت به دور از تبعیض، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری، مشورت و عدم تکیه بر رفتار فردی، حضور در اجتماع و ارتباط صمیمی با مردم: حضرت علی (ع) در سلوک سیاسی خویش، تمام آنچه زمامداران خودسر و ستمگر پسندیدند را زیر پا گذاشت، از همین رو در دستورالعمل‌های دولتی و رهنمودهای مدیریتی خود به تعیین رابطه صحیح زمامدار و مردم پرداخت؛ چراکه آن حضرت رابطه مردم و زمامدار را رابطه‌های دوسویه و متقابل بر اساس رابطه دو صاحب حق می‌دانست.
حمایت از نوآوری و بهبود مستمر	نامه ۳۱	دعوت به اندیشه خلاق شامل: فعالیت‌های عقلانی، تصور، تخیل، تذکر، استدلال، خاطره‌سازی، تعمیم و برنامه‌ریزی است.

سیاست‌های کلی نظام اداری	خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها	شاخص‌ها
تأمین امنیت روانی، اقتصادی و اجتماعی و اعتقاد به رازقیت خداوند در کسب و کار، و فعالیت سازمانی و رفع نیاز مردم	حکمت ۲۵۲، خطبه ۱۰۶، ۱۵۲، ۱۶۰؛ حکمت ۱۳۶ و ۳ خطبه ۱۵۹ و نامه ۵۳، (نامه ۴۶، و خطبه ۲۷، ۹۳، حکمت ۸۸، نامه ۲۸ و خطبه ۶۳، و ۱۱۰ و حکمت ۱۳۸)، خطبه ۱۵ و حکمت ۲۷۰ و ۳۲۸، خطبه ۹۱ و ۱۵۱ و ۳۸، خطبه ۹۲ و ۱۵۹، و ۳، خطبه، ۷۲، ۹۴، و ۱۷، و نامه ۵۳ و ۳۲، حکمت ۳۷۹	فردی، خانوادگی، اجتماعی، معنوی، روحی و روانی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، قضایی و مرزی تقسیم نمود.
ارتقای سلامت اداری و منع کم‌فروشی	نامه ۵۳ نامه ۵۰ خطبه ۳۳	سلامت اداری خواه ناخواه در دو عامل مدیریت و رهبری قوی و صادقانه و انسجام درونی نظام اداری ریشه دارد. راهکارهای ارتقاء سلامت اداری بر مبنای سه بعد ساختاری، زمینه‌ای و رفتاری. در بعد رفتاری عواملی مانند: نظارت مستمر و کارآمد بر عملکرد کارکنان، ایجاد شفافیت نظام اداری، رعایت عدالت در جبران خدمات کارکنان

بحث و نتیجه‌گیری

بحث

سیاست‌های کلی نظام اداری به معنای خط‌مشی‌های فراگیر و عامی دانست که بر اساس آن تصمیم‌گیری‌های کلان جامعه اتخاذ می‌گردد. این سیاست‌ها بر مبنای ارزش‌های حاکم بر جامعه تنظیم گردیده است. از این رو در این مطالعه هدف این بود که با بررسی یکی از مبانی ارزشی جامعه که دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه است، بتوان ریشه‌های ارزشی این سیاست‌ها را با استفاده از این منبع غنی از ارزش تحلیل نمود تا مسیری را برای اجرایی شدن این سیاست‌ها با تعهد و انگیزه بیشتر فراهم نمود. با تحلیل اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری و تحلیل‌های عمیق در نهج‌البلاغه می‌توان استنباط نمود که در این کتاب گران‌قدر آموزه‌های گسترده‌ای در خصوص زمامداری امور مردم وجود دارد که با استفاده از آن‌ها می‌توان به اصول ارزشی کاربردی موجود در نظام اسلامی دست یافت تا محدودیت‌ها و چالش‌های را که در اجرای امور عمومی در جامعه وجود دارد را حل نمود.

با تحلیل و مقایسه انجام شده در این مقاله بین اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری و بررسی حکمت‌ها، نامه‌ها، و خطبه‌های مستند در نهج‌البلاغه می‌توان نتیجه گرفت که اصول مطروحه در سیاست‌های نظام اداری بر مبنای آموزه‌های مطرح شده از حضرت علی (ع) ارتباط معناداری دارد. همانگونه که در جدول (۱) نشان داده شد هر یک از سیاست‌ها با مباحثی از نهج‌البلاغه مرتبط است. در زمینه کرامت انسانی، در زمینه شایسته‌سالاری و انتخاب و انتصاب شایسته افراد در نظام‌های حکومتی حکمت ۴۰۲ و ۱۷ و نامه ۵۳ و... گویای تعیین شاخص‌های مناسب برای ورود افراد به دستگاه‌های اجرایی می‌باشد که نتایج این بخش از پژوهش با پژوهش موسی زاده و عدلی (۱۳۸۸) و رعایی و همکاران، (۱۴۰۱) همخوانی دارد. در زمینه عدالت محوری خطبه ۳، ۱۵، ۲۱، ۲۳ گویای اهمیت این موضوع در منشور اخلاقی واداری مورد تأکید در نهج‌البلاغه است. این نتیجه هم با یافته‌های پژوهش مولایی (۱۳۸۵) همخوانی دارد. در مورد سایر موارد مطرح شده در سیاست‌ها نیز این امر مشهود است که حضرت علی (ع) بر مبنای شاخص‌هایی که در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های خود بیان می‌کند به این موضوع اشاره و تأکید دارد که اصلاح و بازسازی فرایندهای کاری، مدیریت منابع انسانی از طریق شایسته‌گزینی، شایسته‌گماری و شایسته‌پروری و... می‌تواند به حفظ انگیزه در افراد برای ماندگاری در سازمان کمک نماید و تعهد و اعتقاد آن‌ها را در جهت خدمت به شهروندان در جامعه گسترش دهد.

(موسی زاده و عدلی؛ ۱۳۸۸، و اکبری و همکاران، ۱۳۹۳) همخوانی دارد. رشد معنوی افراد و آموزش آن‌ها، استفاده از مشورت و همکاری و همراهی اعضای اداره در تصمیم‌گیری‌ها و تمایل به عدم تمرکز در تصمیم‌گیری می‌تواند در تقویت روحیه افراد برای فعالیت متعهدانه در سازمان افزایش یابد نتایج این بخش نیز با پژوهش معمارزاده و همکاران (۱۳۹۴) تطابق دارد.

علاوه بر این با در نظر گرفتن شاخص‌های مورد نظر حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه به منظور شفافیت نظام اداری و حقوق متقابل کارگزاران حکومت و دولت، و مردم می‌توان به نگرش سیستمی این موضوع اشاره نمود که در تأمین حقوق کارگزاران و مردم را وابسته به یکدیگر می‌داند و این ارتباط هر دو بخش را به توجه به آگاهی از حقوق و تکالیف متقابلی که نسبت به یکدیگر دارند هدایت می‌کند. در این بخش نیز یافته‌های پژوهش با یافته‌های حسینی (۱۴۰۰) تطابق دارد.

اگر کارگزاران حکومتی و دولتی احساس تعهد و وجدان کاری را در کار رعایت نمایند و از روحیه امانت‌داری برخوردار باشند و همچنین بر مبنای نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه روحیه مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی را برحسب شاخص‌های مطرح شده در نهج‌البلاغه افزایش دهند، و همانند حضرت علی (ع) ساده زیستی، و اهمیت امنیت پایدار (روانی، روحی، اقتصادی، فرهنگی و...) را سرلوحه خدمت شغلی خود قرار دهند این امر می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی در سطح جامعه گردد. این بخش یافته‌ها نیز تأییدی بر پژوهش داوری و تقی زاده (۱۳۹۸) و ایزدی فر و کاویار (۱۳۸۹) تطابق دارد.

توجه به نهاد خانواده و عزت بازنشستگان هم جز موضوعاتی است که در سیاست‌های کلی نظام اداری مورد تأکید قرار گرفته است (تطابق با پژوهش داوری و تقی زاده، ۱۳۹۸). با مطالعه در مضامین نهج‌البلاغه مشخص شد که دین‌داری، ملاحظت در خانواده، روحیه همکاری و... جز نکات مورد تأکید حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه می‌باشد. در مطالعات جامعه‌شناختی خانواده مهم‌ترین نهاد اجتماعی در سطح جامعه می‌باشد که اگر بر مبنای شاخص‌های نهج‌البلاغه در خانواده رفتار شود و نهادهای فرهنگی نیز اهتمام کاملی در این زمینه داشته باشند می‌توان به استحکام این نهاد در جامعه کمک نمود. در نهایت در نهج‌البلاغه با توجه به نظارت مستقیم و غیرمستقیم که در آموزه‌های حضرت علی (ع) به کارگزاران حکومتی ابلاغ نموده است، می‌توان استنباط نمود که بر مبنای شاخص‌ها و مؤلفه‌های مورد نظر (نظارت مستمر، گزارش‌گیری، عدالت رفتاری، و...) به شفافیت نظام اداری بر مبنای اصول ارزشی مورد نظر توجه نمود و از این شاخص‌ها در اجرای شفافیت نظام اداری و کاهش فساد اداری کمک نمود.

در زمینه سلامت اداری نیز نقاط اشتراکی بین اصل مرتبط با این موضوع و شاخص‌هایی در نهج‌البلاغه مشخص گردید سلام اداری در مدیریت و رهبری قوی و صادقانه و انسجام درونی نظام اداری ریشه دارد. راهکارهای ارتقاء سلامت اداری بر مبنای سه بعد ساختاری، زمینه‌ای و رفتاری است که شامل عواملی مانند؛ نظارت مستمر و کارآمد بر عملکرد کارکنان، ایجاد شفافیت در نظام اداری، رعایت عدالت در جبران خدمات بین کارکنان می‌باشد که این یافته‌ها با یافته‌های رعایایی و فراهانی (۱۴۰۱) تطابق دارد.

نتیجه‌گیری

با تحلیل اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری و مقایسه آن با مبانی ارزشی نهج‌البلاغه مشخص گردید که هر یک از این اصول بر مبنای ساختار فرهنگی، ارزشی و دینی حاکم بر جامعه تنظیم گردیده است و بنابراین باید انتظار داشت که مدیران و کارگزاران دولتی با تعهد بیشتری نسبت به اجرایی شدن این اصول فعالیت‌های خود را جهت دهند؛ زیرا یکی از شاخص‌های ورود افراد به سازمان‌های دولتی اعتقاد به موازین و ارزش‌های اسلامی است؛ بنابراین هر فردی که در نظام اداری مشغول به فعالیت است در صورتی که از این مبانی ارزشی آگاهی داشته باشد و به آن اعتقاد داشته باشد، با تعهد و انگیزه بیشتری می‌تواند در خدمت به شهروندان تلاش نماید. یکی از بسترهای فرهنگی که زمینه‌ساز تنظیم سیاست‌های کلی نظام است و در این پژوهش بررسی شد، نهج‌البلاغه و آموزه‌های دینی مندرج در آن می‌باشد. اصولی مثل کرامت انسانی، شایسته‌سالاری، امنیت نهاد خانواده، امنیت روانی و اجتماعی و اقتصادی و سلامت نهاد اداری و... جز مسائل مورد اهمیت در اسلام می‌باشد که در نهج‌البلاغه به‌طور شفاف به آن اشاره شده است. بنابراین با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که افزایش آگاهی مسئولان دولتی از این مفاهیم

ارزشی برای اجرایی شدن این اصول، ضرورت دارد.

پیشنهاد

بر مبنای یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود که با برگزاری دوره‌های آموزشی یا جلسات فرهنگی در سازمان‌های دولتی زمینه‌های آشنایی مسئولان و منابع انسانی سازمان‌های دولتی را با اصول و مبانی ارزشی این سیاست‌ها آشنا نمود. ضمناً توجه به گستردگی دامنه مضامین و شاخص‌های مندرج در نهج‌البلاغه می‌توان پژوهش در زمینه هر یک از اصول مندرج در سیاست‌های کلی نظام اداری را بر مبنای آموزه‌های حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه به محققان پیشنهاد نمود. علاوه بر این در خصوص تطبیق سیاست‌های کلی نظام اداری و مقایسه آن با منابع اسلامی دیگر ضرورت دارد.

منابع

- افتخاری، اصغر، مهدی اسدی (۱۳۹۲)، کرامت انسانی در قرآن کریم و پیامدهای سیاسی-اجتماعی آن، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال سوم، شماره ۱، ص ۴۸-۲۹.
- اکبری، مرضیه، و ملوک خادمی و اعظم اکبری (۱۳۹۳)، شیوه‌های آموزش بر مبنای تفکر در نهج‌البلاغه، دو فصلنامه پژوهشی مطالعات معارف اسلامی و علوم تربیتی، سال دوم، شماره ۲، ص ۲۳-۶.
- ایزدی فر، علی‌اکبر، حسین کاویار (۱۳۸۹)، مسئولیت‌پذیری کارگزاران و مدیران از دیدگاه حضرت علی (ع) با تأکید بر مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ای، پژوهش‌نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره ۲، ص ۲۰-۱.
- جهان‌دیده، سمیه (۱۳۹۵)، جایگاه خانواده از منظر نهج‌البلاغه، دومین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی ایران.
- حسینی، سیدحسن (۱۴۰۱)، «موانع تحقق شفافیت در حکومت از دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه»، دو فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه علوی سال ۱۳، شماره ۱۳۵-۱۱۵.
- داوری، احد، محمدتقی زاده (۱۳۹۸)، شاخص‌های خانواده مطلوب از نگاه اما علی (ع)، کنگره باخوانی ابعاد شخصیتی حضرت علی (ع).
- رحمتی، مریم، امیر دانشور، فریبا صلاحی، مهدیه اخباری (۱۴۰۰)، تصمیم‌گیری مؤثر از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه، فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۳، ص ۴۳-۲۸.
- رعایایی، مهدی، محسن داودآبادی فراهانی (۱۴۰۱)، راهکارهای رفتاری ارتقای سلامت اداری با تأکید بر نهج‌البلاغه، فصلنامه علمی ترویجی الهیات و معارف اسلامی، سال ۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۷۷، ۱۵۹-۱۳۰.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل و آمنه جامه بزرگی، (۱۳۹۲)، نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه، پژوهشنامه نهج‌البلاغه، شماره ۲، ص ۱۸-۱.
- شیرکوند، شهرام (۱۳۸۸)، آئین خدمت‌رسانی به مردم از دیدگاه حضرت علی (ع).
- علمی، قربان (۱۳۹۵)، «عدالت اجتماعی در نهج‌البلاغه»، مجله علمی-پژوهشی پژوهش‌های قرآن و حدیث، سال ۴۹، شماره ۱، ص ۹۰-۵۷.
- کارگر شورکی، هدایت، عباسعلی رضایی صدرآبادی، جعفر رحمانی شمسی (۱۴۰۰)، سیاست‌های اجرایی برای تحقق سیاست‌های کلی نظام اداری در حوزه سلامت اداری، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۹، شماره ۳، ص ۶۰۸-۵۸۶.
- کریمیان، محمد، و بهاره کلاهی و سعید صفری، «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شفافیت نظام اداری ایران (ناظر بر بند ۱۸ سیاست‌های کلی نظام اداری)»، فصلنامه علمی چشم‌انداز مدیریت دولتی، دوره ۶، شماره ۳، ص ۱۰۵-۸۳.

- محمودیان، حمید، و علی محمد ساجدی، طاهره فقیهی (۱۳۹۴)، نظارت و کنترل از نگاه مدیریتی حضرت علی (ع)، فصلنامه علمی-پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال ششم، شماره ۱، پیاپی ۲۱، ص ۲۱۱-۱۹۱.
- مشایخی پور، محمدعلی (۱۳۹۰)، اخلاق کار از دیدگاه امام علی (ع)، دو فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت اسلامی، سال ۱۹، شماره ۶۵، ۱-۳۷.
- موسی زاده، زهره، مریم عدلی (۱۳۸۸)، معیارهای انتخاب و انتصاب مدیران با رویکرد شایسته‌گزینی در نهج‌البلاغه، مجله اندیشه مدیریت، سال سوم، شماره اول - بهار و تابستان ۱۳۸۸، ص ۱۳۲-۱۰۳.
- میزان الحکمه جلد ۴ - صفحه ۴۰
- مولایی، ابوالحسن (۱۳۸۵)، نگاهی به نظارت و کنترل در آموزه‌های نهج‌البلاغه، حصون، شماره ۷.
- معمارزاده طهران، غلامرضا، محمد موسی خانی، سید مهدی الوانی، علی فلسفی (۱۳۹۴)، ارائه الگوی کرامت انسانی کارکنان در سازمان‌های دولتی، فصلنامه مدیریت نظامی، سال ۱۵، شماره ۶۰، ص ۷۶-۳۴.
- نزهت، ابراهیم (۱۳۸۹)، اندیشه ورزی و تفکر خلاق از منظر نهج‌البلاغه، مجله ادب عربی، ص ۱۵۴-۱۳۷.
- نعمتی (۱۳۹۸)، طراحی یک سیستم نظامی کاربردی بر مبنای سیاست‌های کلان و سند حمایتی ۲۰۲۵ یک مدل ساختاری تفسیری، مطالعات خدمات نظامی، دوره دوم، شماره ۳، ص ۱۲۲-۹۳.
- نظری، فرهاد (۱۴۰۰)، بررسی مؤلفه‌های امنیت از منظر نهج‌البلاغه بر اساس نظریه داده بنیاد، نظریه علمی-تخصصی صیانت فرهنگی و سرمایه اجتماعی، دوره ۱، شماره ۱، ص ۵۹-۱.

